

УДК 336. 5

Недзведовська О. Є.,*викладач, здобувач кафедри фінансів Національного університету "Острозька академія"*

ЕВОЛЮЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто еволюційність досліджень соціальної захищеності населення. Запропоновано етапи розвитку досліджень у царині соціальної забезпеченості населення.

Ключові слова: соціалізм, права населення, соціальна політика, періоди еволюції досліджень соціальних процесів.

В статье рассматривается эволюционность исследований социальной защищенности населения. Автором предложено этапы развития исследований в области социальной обеспеченности населения.

Ключевые слова: социализм, права населения, социальная политика, периоды эволюции исследований социальных процессов.

The evolutionary of researches of social protected of population is considered in the article. An author is offer the stages of development of researches in the area of social material well-being of population.

Keywords: socialism, rights for a population, social policy, periods of evolution of researches of social processes.

Постановка проблеми. В період формування суспільних формацій актуальним залишалося питання соціальної захищеності громадян. Починаючи із часів Стародавнього світу і до сьогодні вчені вивчали питання захищеності населення. Саме тому у період розвитку ринкової економіки в Україні і обрання соціально орієнтованої політики є актуальним питання становлення концепції соціального захисту. Незважаючи на широке висвітлення в науковій літературі проблем, пов'язаних із функціонуванням системи соціального захисту, в Україні залишається не вирішеним питання визначення етапів економічних досліджень основних понять цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками значний внесок у вирішення теоретичних і практичних аспектів розвитку соціального захисту, його чіткої спрямованості, реформування, фінансування зробили такі зарубіжні вчені, як: С. Л. Брю, М. Вебер, Дж. Гелбрейт, Р. Далб, Дж. М. Кейнс, Х. Ламперт, А. Маршалл, А. Пігу, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Ф. А. Хайек, П. Хейне та інших.

Серед сучасних українських вчених-економістів, які внесли істотний вклад у розробку проблеми оптимізації соціального забезпечення, гідне місце займають О. Амоша, Н. Анішіна, О. Базилюк, С. Батажок, Л. Білоусова, Н. Борецька, Д. Дема, Н. Дієва, В. Єременко, Т. Кір'ян, М. Карлін, А. Кошєєв, А. Колот, Т. Косова, О. Крентовська, Е. Лібанова, В. Мандибубра, П. Момотюк, В. Новіков, О. Новікова, В. Онікієнко, О. Палій, О. Рачук, В. Скуратівський, Г. Тарасенко, С. Тютюннікова, А. Ягодка.

Теоретичною базою дослідження стали роботи значної кількості російських вчених: З. Бербешкіної, Ф. Бурджанова, Н. Грищенко, Н. Денісова, І. Домніної, Є. Капустіна, О. Козловського, Л. Кунельського, Є. Мальгінової, К. Микульського, Л. Ржаніциної, Н. Римашевської, А. Римашевського, В. Роїка, Г. Слезингера. Однак визначення етапів становлення основних понять соціального захисту потребує подальшого уточнення та поглиблення.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення етапів еволюційного становлення концепцій соціальної захищеності.

Виклад основного матеріалу. Основи сучасного соціального захисту та соціальних гарантій були закладені з часів заснування перших держав та формування їхніх законодавчих документів. За основу можна вважати кодекс законів вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.) в якому були зазначені такі слова “щоб сильний не утискав слабого, щоб сироті та вдові надана була справедливість”. Пізніше у пам'ятці староіндійської економічної думки трактаті “Артхашастра” (4-3 ст. до н. е.), зазначалося, що “сила держави – у людях, тому правитель повинен піклуватися про задоволення загальнодержавних потреб, захищаючи не землю, а людей” [3]. Визначаючи роль держави в реалізації соціально-економічних функцій, Аристотель у науковій праці “Політика” розглядає поняття держави, якій, на його думку, належить провідна роль у процесі розподілу суспільних благ [1]. Положення Статуту ланувімської колегії (133 р. н. е.) передбачалося внесення початкового й щомісячного грошових платежів, призначенням яких було одержання нащадком певної суми на поховання у разі смерті члена колегії [15, с. 25]. У Корані – священній книзі мусульман, зазначалося про настанови щодо доброго ставлення до рабів та заохочення їх визволення, тут добротинність розглядається як загальнодержавне зобов'язання [3]. Хоча це були більше правила суспільних відносин, а не елементи захищеності, проте в подальшому вони сприяли розвитку цього напрямку.

В Україні одним із перших актів, що висвітлювали питання щодо захищеності окремих осіб, можна вважати договори з греками, укладені у 911–945 рр. князями київськими Олегом та Ігорем, де зазначалося про допомогу полоненим [12, с. 69]. Не можна оминати й Устав князя Володимира 996 р., яким він доручав духовенству й церковним структурам здійснювати нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких і встановив для благодійних закладів обов'язкову “десятину” [2, с. 38]. У “Руській правді” давньоруському зведенню законів, що була сформована ще у 11 ст., чіт-

ко окреслюється соціальний статус окремих категорій населення та права громадян [3].

У працях раннього утопічного соціалізму (Т. Мор, Т. Кампанелла, Т. Мюнцер) розглядаються моделі ідеального суспільства, де основні соціальні та й інші права є однаковими для всіх громадян. В Росії за часів правління Петра I було закладено основи державної системи соціального забезпечення. Саме Петро I доручив Священному синодові облаштувати соціальні заклади для незахищених верств населення [2, с. 39]. Засновником англійської школи політичної економії У. Петті відстоювалися позиції забезпечення гарантій щодо споживання соціально вразливих верств населення. Вперше було впроваджено таку категорію, як фізіологічний прожитковий мінімум населення [9, с. 110]. Пізній соціал-утопізм (К. А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен) продовжив вчення своїх попередників, пропагуючи те ж саме ідеальне суспільство, проте воно вже було більш прагматичним і наближеним до реальності. Хоча всі праці утопістів були більше теоретичними, ніж практичними, проте вони дали активний поштовх для розвитку ідей соціалізму і соціальної рівності у суспільстві [3]. Французький економіст XVIII століття Ф. Кене вперше розробив модель процесу суспільного відтворення. Оцінюючи величину заробітної плати як складову витрат виробництва, стверджував, що її можна чітко визначити як мінімум засобів існування для задоволення життєвих потреб [5]. Аналізуючи чинники, які впливають на розмір заробітної платні, відомий економіст А. Сміт, підкреслював "малопридатність теорії прожиткового мінімуму", проте виокреслював це поняття серед інших [11, с. 73].

Подальші дослідження щодо гарантування відповідних умов проживання знаходимо у працях Т. Мальтуса, який розглядав поняття "соціального добробуту", що впливає з добробуту окремих осіб [3]. У наступних дослідженнях XIX-XX ст. все частіше з'являються основні поняття, що застосовуються при оцінці соціального забезпечення держави. Д. Рікардо зводив природну ціну праці до фізіологічного мінімуму, що має бути обов'язково гарантованим [10, с. 112]. І вже англійський вчений-економіст XIX ст. Дж. С. Мілль визначав поняття мінімальної заробітної плати для робітників. І так само як Т. Мальтус стверджував про обмежене державне регулювання у виконанні соціальних функцій. Проте, вже в працях французького економіста С. Сімонді зустрічаємо твердження про необхідність проведення державою активної соціальної політики. В запропонованій програмі соціальних реформ було розглянуто основні засади сучасного соціального забезпечення [3].

Кінець XIX ст. був початком нового етапу розвитку економічної науки. Не були винятком і дослідження проблем соціального захисту населення. Саме, у цей період, у Німеччині на законодавчому рівні була сформована перша система державного соціального захисту, в якій чітко розмежувались напрями соціального страхування: страхування на випадок хвороби, від нещасних випадків на виробництві, на випадок старості та інвалідності [15, с. 21].

У працях К. Маркса соціалізм постав на щабель вище ніж у його попередників, і вже пізніше переріс у комунізм. Автор акцентував увагу на необхідності підтримки прав найманих працівників державою. Досліджуючи “традиційний рівень життя”, К. Маркс зазначав, що цей рівень передбачає не тільки гарантування фізіологічних потреб, а також задоволення потреб, породжених тими суспільними умовами, в яких люди знаходяться і виховуються [6, с. 206]. А. Маршалл вважав, що соціальну основу статусу громадянина становлять соціальні права, а саме: право на мінімальну економічну забезпеченість та захищеність, право користуватися усіма наявними соціальними благами та право на життя цивілізованої людини згідно з прийнятими в певному суспільстві стандартами [7, с. 67]. Наступними, хто намагався відстояти ідеї соціалізму, були представники соціал-реформізму (Е. Бернштейн, К. Каутський), які акцентували увагу на необхідності державного планування соціальної сфери [3]. Розвинувши ці ідеї, в середині ХХ ст. в Європі набули поширення ідеї демократичного соціалізму, які мали за мету доведення необхідності ролі держави у регулюванні соціальних процесів та запровадженні соціальних реформ. Як наслідок, були розроблені соціал-демократичні моделі побудови соціалізму та визначенні основні поняття соціального захисту. Значна увага до проблем соціальної сфери у ХХ ст. визначила виникнення поняття “соціально орієнтовна економіка” і впровадження на законодавчому рівні основних категорій соціальної політики. Дж. Кейнс пропонував визначати, гарантувати і жорстко фіксувати на державному рівні мінімальну заробітну плату. Також автор не схвалював виплату гарантованого розміру допомоги для безробітних і називав це “марнотратством” [4, с. 129].

Наслідуючи німецьких політиків на початку ХХ сторіччя аналогічні законодавчі акти з’явилися в інших європейських країнах (Великобританії, Швеції, Франції). У ХХ ст., на основі попередніх досліджень та у зв’язку із кризовими явищами 30-х років, війнами, формування систем соціальної захищеності набуло масовості по всьому світу [8, с. 85]. Подальший внесок у теорію соціального забезпечення було здійснено Л. Ерхардом, який зміг на практиці реалізувати свої теоретичні напрацювання концепції соціального ринкового господарства [14, с. 14]. Нобелівський лауреат Дж. Бюкенен дав визначення “соціалістичної” і “трансфертної держав”, розглядаючи соціально-економічні гарантії. На думку вченого, перша забезпечує виробництво товарів та послуг за допомогою різноманітних важелів та інститутів, а інша – прямо не забезпечує постачання і фінансування товарів та послуг, а просто збирає податки в одних, а перерозподіляє їх серед інших членів суспільства. Тобто держава, що гарантує надійний рівень соціального захисту, є трансфертною державою [16, с. 46]. Не погоджуючись із традиційними теоріями “добробуту”, Р. Едвардс основну увагу звертає на гарантування умов всебічного розвитку людини, в процесі реалізації соціально-економічної політики держави [17, с. 206]. Підсумовуючи досягнення вчених-економістів цього періоду, варто зазначити, що ними було

визначено основні три моделі “соціальної держави”: ліберальну, солідарно-консервативну, соціал-демократичну. Відповідно соціальна політика окремих країн стала зразком впровадження цих ідей у практику, а саме: ліберальна соціальна держава функціонує в США та Великобританії; солідарно-консервативна притаманна Німеччині, Франції, Італії; соціал-демократична розвинулась у Швеції, Норвегії, Данії.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що в процесі еволюції основних понять соціальної захищеності населення можна виокремити такі періоди: 1) стародавній (економічні напрацювання Стародавнього світу); 2) давній (дослідження періоду до середньовіччя); 3) зародження класичної політичної економії (XV ст. – середина XVIII ст.); 4) класичний (XVIII ст. – середина XIX ст.); 5) соціалістичних учень (середина XIX ст. – середина XX ст.); 6) моделей соціальної політики (XX ст.); 7) активізації соціального забезпечення (кінець XX ст. – сьогодення) (таблиця 1).

Таблиця 1
Еволюція концепцій соціальної захищеності населення

Пе-ріод	Часові рамки	Автор та сутність концепції
1. Стародавній	1792-1750 рр. до н. е.	Кодекс законів вавилонського царя Хаммурапі – соціальна справедливість сиріт і вдів.
	4-3 ст. до н. е.	“Архашастра” – захист загальнодержавних потреб представниками держави.
	3 ст. до н. е.	Аристотель – роль держави в процесі розподілу державних благ.
	133 р. н. е.	“Статут Ланувімської колегії” – у разі смерті члена колегії, захист його родичів.
	7 ст. н. е.	“Коран” – основні загальнодержавні зобов’язання перед населенням.
2. Давній	911-945 рр.	Князі київські Олег та Ігор – зобов’язання щодо захисту полонених.
	996 р.	Князь Володимир – Устав про нагляд за лікарнями, притулками та самотніми.
	XI ст.	“Руська правда” – соціальний статус та права громадян.
3. Зародження класичної політичної економії	XV – XVI ст.	Т. Мор, Т. Кампанелла, Т. Мюнцер (ранній утопічний соціалізм) – однакові права в межах ідеального суспільства.
	XVII ст.	Петро I – основи державної системи соціального забезпечення в Росії.
	1662-1664 рр.	В. Петті – соціальне гарантування для вразливих верств населення.
	XVIII ст.	К. А. Сен-Сімон, Ш. Фур’є, Р. Оуен (пізній соціал-утопізм) – формування ідеального соціального середовища.
	XVIII ст.	Ф. Кене – мінімум засобів існування для задоволення життєвих потреб.
	1776 р.	А. Сміт – необхідність соціально-економічної справедливості.

4. Класичний	1798 р.	Т. Мальтус – поняття соціального добробуту.
	1817 р.	Д. Рікардо – гарантований фізіологічний мінімум.
	1819-1837 рр.	С. Сімонді – необхідність активної соціальної політики.
	1836-1848 рр.	Жд. С. Мілля – поняття мінімальної заробітної плати та обмеженого державного регулювання соціальних функцій.
5. Соціалістичних учень	1867 р.	К. Маркс – кількісні і якісні показники рівня життя.
	1870 р.	А. Маршал – перелік “насущних життєвих коштів”, необхідних англійському робітнику.
	1883-1889 рр.	Отто фон Бісмарк – законодавчо закріплена система соціального страхування.
	1891 р.	Е. Бернштейн, К. Каутський – необхідність планування соціальної сфери.
	1919-1930 рр.	Дж. Кейнс – гарантування і жорстке фіксування на державному рівні мінімальної заробітної плати.
6. Моделей соціальної політики	1936 р.	Ф. Фабриціус – поняття “соціальної держави”, що піклується про незахищені верстви, забезпечує соціальний порядок, вирішує суспільні проблеми.
	1948 р.	Л. Ерхард – концепція соціального ринкового господарства.
	1962-1968	Дж. Бюкенен – “державна добробуту”, що гарантує надійний соціально-економічний захист населення.
	1973-1979 рр.	Ф. Хайек – ліберальна соціальна держава з індивідуальним страхуванням та низьким рівнем загального соціального захисту.
	1978 р.	Р. Едвардс – гарантування в соціально-економічній політиці держави для всебічного розвитку людини.
7. Активізації соціального забезпечення	кінець XX ст. – сьогодні	Законодавство про соціальний захист та соціальне страхування європейських країн.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження, запропонована періодизація понять соціальної захищеності і соціальних гарантій дає можливість більш чіткого розуміння цих категорій і їх значущості. Було б помилкою відмовлятися від вже запропонованих і досліджених категорій, відтак вважаємо, що наведена в дослідженні думка допомагає усвідомити поетапність формування сучасної соціальної держави, що в

подальшому сприятиме більш активному впровадженню цих ідей у сучасному суспільстві та прагненню багатьох країн досягнути високого рівня забезпечення соціальних гарантій населення.

Література:

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогрецької та передмова О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
2. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2005. – 615 с.
3. Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – 1300 с.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости процента и денег. – М.: Гос. изд-во иностр. лит-ры, 1949. – 398 с.
5. Кэнэ Ф. Физиократия // 25 ключевых книг по экономике – Изд-во “Урал – LTD”, 1999. – С. 145.
6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии (Предисл. Ф. Энгельса). Пер. И. И. Степанова-Скворцова. Т. 1 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. – Т. 23. – М. : Политиздат, 1967. – 907 с.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки: пер. с англ. В 2-х томах. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – 416 с.
8. Момотюк Л. Є. Особливості формування соціальних гарантій у ринковій економіці // Фінанси України. – 2003. – № 7. – С. 84-90.
9. Пэтти В. Экономические и статистические работы / Пер. под ред. д-ра экон. наук Д. Розенберга. – М. : Соцэкгиз, 1940. – 324 с.
10. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения // Антология экономической классики; В 2 т. – М. : МП “Эконом”, 1993. – Т. 1. – С. 5-134.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М. : ЭКСМО, 2007. – 960 с.
12. Стопчак А. Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 60-64.
13. Хайек Ф. А. “Дорога к рабству” // Вопросы философии. – 1998. – № 11. – С. 139-141.
14. Эрхард Л. Благосостояние для всех: Препринт. Воспроизведение: Пер. с нем. – М. : Дело, 2001. – 352 с.
15. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: Підручник. – К. : Кондор, 2004. – 464 с.
16. Buchanan J. The Political Economy of the Welfare State. – Stockholm, 1988. – 86 p.
17. The Capitalist System: A Radical Analysis of American Society / Ed. by R. Edwards, M. Reich, T. Weisskopf. – New York, 1978. – 306 p.
18. Складний пошук. – Режим доступу: www.scholar.google.com.